

татом процесу функціонування системи є самовизначеність людини–реципієнта стосовно морально–естетичного сенсу твору сакрального мистецтва шляхом рефлексивного уподобання резонансно–привабливих (консонантних) ознак художнього релігійного образу. На основі ефекту інтеоризації образні, зорові, смислові, інші конфігурації, ідеї морально–естетичного характеру, які є суб'єктивними за своєю суттю, у подальшому житті людини мають можливості спрямовувати її на певну моральну та соціально доцільну поведінку. Сакральне мистецтво є різновидом класичного мистецтва і користується аналогічними засобами художньої виразності та художнім образом як інструментами втілення у зміст сакрального твору певного релігійного образу. Таким чином, рецепції феномену християнського сакрального мистецтва за механізмом тотожні механізми класичному мистецтву, тобто є пов'язаними з процесом системного функціонування. Разом з тим, класичне та сакральне мистецтво є лише тотожними, але не ідентичними, оскільки кінцевий рецептивний результат їх впливу на людину принципово відрізняється щодо формування свого відношення до змістовної сутності твору мистецтва спіраючись на вільне самовизначення.

Отже, в дослідженні зроблено перші кроки щодо висвітлення сутності рецепції християнського сакрального мистецтва. Акцентовано увагу на його системності та визначено особливості бінарної опозиції у процесі сприйняття сакральних творів. Відкритими залишаються питання щодо уточнення сенсового змісту сакральної художньої рецепції, корегування її розуміння; визначення резонансності сакрального мистецтва та його коеволюційного значення для сучасної людини та суспільства в цілому тощо.

Список використаних джерел

1. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / Михаил Михайлович Бахтин. – М.: Худ. Лит., 1979. – 412 с.
2. Есин А. Б. Время и пространство [Текст] // Чернец Л. В. Введение в литературоведение. Литературное произведение: Основные понятия и термины [Текст] / Чернец Л. В., Хализев В. Е., Бройтман С. Н. Учеб. пособие / Под ред. Л. В. Чернец. – М.: Высшая школа; Издательский центр «Академия», 2000. – С.51–60.
3. Лотман Ю. М. Внутри мыслящих миров. Человек – текст – семиосфера – история [Текст] / Юрий Михайлович Лотман. – Москва: Языки рус. культуры, 1999. – 447 с.
4. Отыч О. М. Мистецтво у системі розвитку творчої індивідуальності майбутнього педагога професійного навчання: дис. ... доктора пед. наук: 13.00.04 / Отыч Олена Миколаївна. – Київ, 2009. – 497 с.
5. Руднев В. П. Словарь культуры XX века [Текст] / Вадим Петрович Руднев. – М.: Аграф, 1999. – 384 с.
6. Haring–Smith Tori. Private and Public Consciousness in Mrs. Dalloway and To The Lighthouse [Text] / Tori Haring–Smith // Ginsberg, Elaine K. Virginia Woolf: Centennial Essays [Text] / Elaine K. Ginsberg, Laura Moss Gottlieb. – Troy, NY: Whitston Publishing, 1983. – P.143–160.

References

1. Bahtin M. M. Jestetika slovesnogo tvorcestva / Mihail Mihajlovich Bahtin. – M.: Hud. Lit., 1979. – 412 s.
2. Esin A. B. Vremja i prostranstvo [Tekst] // Chernec L. V. Vvedenie v literaturovedenie. Literaturnoe proizvedenie: Osnovnye ponjatija i terminy [Tekst] / Chernec L. V., Halizev V. E., Brojtmann S. N. Ucheb. posobie / Pod red. L. V. Chernec. – M.: Vysshaja shkola; Izdatel'skij centr «Akademija», 2000. – S.51–60.
3. Lotman Ju. M. Vnutri mysljashhiv mirov. Chelovek – tekst – semiosfera – istorija [Tekst] / Jurij Mihajlovich Lotman. – Moskva: Jazyki rus. kul'tury, 1999. – 447 s.
4. Otych O. M. Mystectvo u systemi rozvytku tvorchoi' indyvidual'nosti majbutn'ogo pedagoga profesijnogo navchannja: dys.

... doktora ped. nauk: 13.00.04 / Otych Olena Mykolai'vna. – Kyi'v, 2009. – 497 s.

5. Rudnev V. P. Slovar' kul'tury XX veka [Tekst] / Vadim Petrovich Rudnev. – M.: Agraf, 1999. – 384 s.

6. Haring–Smith Tori. Private and Public Consciousness in Mrs. Dalloway and To The Lighthouse [Text] / Tori Haring–Smith // Ginsberg, Elaine K. Virginia Woolf: Centennial Essays [Text] / Elaine K. Ginsberg, Laura Moss Gottlieb. – Troy, NY: Whitston Publishing, 1983. – P.143–160.

Leshchenko A. M., PhD, Associate Professor, assistant professor of humanities, Kherson State Maritime Academy (Ukraine, Kherson), alena020114@ukr.net

Features in process of perception of the Christian sacred art

Peculiarities of perception process of Christian sacred art works are researched. Specific features of this process, namely, ambivalent binary–oppositional interaction in the process of perception of sacred art works by believers are identified. Specific system – «a creator of a sacred art work – a sacred art work – a person–recipient – a sacred art work», which is natural in sacred art operation, is determined.

Keywords: binary opposition, principal of dialogism, the work of Christian sacred art, Christian sacred art.

Лещенко А. М., кандидат философских наук, доцент, доцент кафедры гуманитарных дисциплин, Херсонская государственная морская академия (Украина, Херсон), alena020114@ukr.net

Особенности процесса восприятия христианского сакрального искусства

Определены особенности процесса восприятия произведений христианского сакрального искусства. Обозначены специфические особенности данного процесса, в частности доказано значение амбивалентного бинарно–опозиционного взаимодействия в процессе восприятия верующим содержания произведенной сакрального искусства. Акцентировано внимание на формирование системы «автор произведения сакрального искусства – произведение сакрального искусства – человек – произведение сакрального искусства», которая возникает в процессе функционирования христианского сакрального искусства.

Ключевые слова: «бинарная оппозиция», «принцип диалогичности», произведение христианского сакрального искусства, христианское сакральное искусство.

УДК 14:530.145

Дроздова Т. О.,
доцент кафедри філософії, Черкаський державний
технологічний університет (Україна, Черкаси),
drozdova_tatyana@ukr.net

ПАНПСИХІЗМ ЯК КОГЕРЕНТНА НАУКОВА ТЕОРІЯ: ЧИ МОЖЛИВА ВЕРИФІКАЦІЯ?

Панпсихізм (гіпотеза про природу свідомості, згідно з якою психічне є фундаментальною характеристикою світу) у західній філософській традиції має тривалу історію, та протягом більшої частини ХХ ст. його як обсервантистську гіпотезу було виключено з серйозного філософського дискурсу. На початку третього тисячоліття панпсихізм переживає істинний ренесанс. Особливо помітний інтерес до нього демонструє аналітична філософія, де він знаходить все більше прихильників та аргументів на власну користь.

Спроби з'ясувати, чи може, і якщо так, то яким чином, сутю спекулятивна теорія знайти підтвердження (зокрема емпіричне) у природничих науках, присвячена дана стаття.

Ключові слова: панпсихізм, наукова теорія, квантова фізика, проблема вимірювання, свідомість.

Спроби людини дати струнку й несуперечливу картину світу раз по раз змушують її звертатися до проблеми походження свідомості, різні гіпотетичні твердження щодо якої можна звести до двох: панпсихізм та емерджентизм. Панпсихізм – уявлення, згідно з яким у світі немає нічого без ментальних властивостей. Емерджентизм стверджує, що свідомість виникає у деяких об'єктів, що знаходяться на високому рівні організації не внаслідок складання деяких їхніх властивостей, а спонтанно, причому ця емерджентна якість принципово не може бути редукована до характеристик нижчого рівня.

У першому наближенні панпсихічна картина світу видається такою, що суперечить здоровому глузду й виникає внаслідок помилкових антропоморфних поглядів людини, що сягають своїм корінням міфологічних анімістичних уявлень. Цей контраргумент був, а можливо, і є одним з найсильніших для пересічної свідомості, тому він і досі надає панпсихізму статусу спекулятивно-обскурантистської теорії. Але якою мірою людина у своїх судженнях може покладатися на здоровий глузд? За своєю сутністю здоровий глузд є системою догм, засвоених у середній школі, що базуються на минулих наукових досягненнях, на основі яких з'являються певні гадки й забобони, що не дозволяють вийти за межі загальноприйнятого. Та якщо людина хоче пізнати світ у повноті його зв'язків, то мусить вилучити здоровий глузд як головний аргумент з критеріїв істинності, адже історія ідей засвідчує, що величезна кількість значимих наукових теорій на момент їх появи виглядали контрінтуїтивними, й досить часто саме здоровий глузд був найбільшим гальмом наукового розвитку. Такі чи інші міркування (наприклад, прийняття певної онтології, що з необхідністю постулює панпсихічну реальність) змушували філософів звертатися до пошуків аргументів на його користь. Водночас наука ХХ століття, отримавши важко пояснювані з погляду класичних досліджень результати експериментів, й змушена їх якось інтерпретувати, теж звернулася до панпсихізму. Так виникло взаємне посилення аргументації.

У цій статті я не маю наміру переконувати в істинності панпсихізму, натомість мета цієї розвідки – показати, як результати дослідження у квантовій механіці, біології, вірусології можуть у взаємодії з філософськими побудовами бути плідними для розуміння структури реальності.

Панпсихістські гіпотези у поясненні світу виникли одночасно з появою філософської думки, однак ґрунтовному аналізу панпсихізм був підданий лише на початку ХХІ ст. переважно в межах аналітичного англomовного філософського дискурсу у працях Д. Скрбіни [14; 21], В. Сігера [20], С. Коулмена [8], Т. Нагеля [15], Г. Стросона [22], Д. Чалмерса [7], Г. Розенберга [16], де висловлюється доволі обережна прихильність до названої теорії, або сумнівні щодо користі панпсихізму для пояснення свідомості (Ф. Гофф) [12].

Перші філософські побудови панпсихічного зразка можна побачити вже у Фалеса, «напочатку всіх речей він вважав воду, а космос – таким, що має душу, – живим, (ἐμψυχος) і сповненим божественних сил (δαίμονες)» [6, с. 101].

Новочасний період відзначився двома яскраво панпсихічними уявленнями, одне з яких постулює Б. Спіноза, інше – Г. Лейбніц.

Б. Спіноза вважає, що існує єдина нескінченна субстанція з двома атрибутами – мисленням та протяжністю: «субстанція, що мислить, і субстанція протяжна складають одну й ту саму субстанцію, що її розуміють в одному випадку під одним атрибутом, в іншому під іншим» [4, с. 365]. І немає таким чином нічого, що не містило б ментального, якщо розглядати його з позиції модусу мислення, адже «коло, що існує в природі, й ідея цього кола, що знаходиться в Богові, є тою самою річчю, вираженою різними атрибутами» [4, с. 365].

Панпсихізм Г. Лейбніца ґрунтується на його уявленнях про монади, духовні субстанції, що є елементами усіх

речей. Ментальний характер монад визначається їх здатністю до сприйняття, що детермінується внутрішнім началом – прагненням. «Прагнення, – на думку Лейбніца, – не завжди може досягнути цілісного сприйняття, але певною мірою завжди до цього приходять й переходять до нових сприйняття» [3, с. 452], тому кожному монаду можна називати ентелехією. Здатність до сприйняття означає, що всі об'єкти перебувають у певних психічних станах, але не всі вони свідомі, та несвідоме сприйняття не можна скидати з рахунків, як це роблять картезіанці, відповідно не можна твердити, що душа може відділитися від тіла. Для людини, так само як і для решти світу, характерні неусвідомлювані психічні стани, оскільки, «прокинувшись з несвідомого стану, ми усвідомлюємо наші сприйняття, відповідно останні необхідно мусять існувати й безпосередньо перед тим, хоч би ми й зовсім їх не усвідомлювали. Бо сприйняття може природним чином походити тільки від іншого сприйняття, як і рух природним чином може походити лише від руху» [3, с. 453–454]. Цей поділ психічних станів на несвідоме й свідоме артикулює певне концептуальне ускладнення, що характеризуватиме й деякі наступні форми панпсихізму у 20 ст., а саме: необхідність пояснити, як несвідоме стає свідомим. (В концепції Д. Чалмерса, наприклад, виникають труднощі подібного типу – постулювання протофеноменальних властивостей не прояснює їх відношення до феноменальних).

19–20 ст. відзначаються не тільки великою кількістю панпсихічних уявлень, а й розмаїттям онтологічних позицій, що приводять дослідників до панпсихізму. Зрозуміло, що для ідеалістичної філософії панпсихізм не є чимось дивним, та досить несподіваними були панпсихічні висновки у представників науково орієнтованої матеріалістичної філософії.

Для А. Уайтхеда, що вважав себе послідовником Лейбніца, важливим було подолання біфуркації природи, її розділення на бездумний світ фізики та самосвідомий світ високорозвинених рівнів матерії. Тому в основі світу у нього актуальні події, що виступають т.зв. «просторово-часовими квантами з психічними характеристиками» (досвід, суб'єктивна свідомість, схильність). Розуміння таких психічних характеристик досягається шляхом екстраполяції інтроспективного осягнення ментальності вищого рівня. Фізичні елементарні частки можуть бути описаними у поняттях фізики, оскільки їхній життєвий досвід доволі примітивний та одноманітний. Та однаково опис таких часток буде інформативно неповним, оскільки «поняття фізичної енергії, основи сучасної фізики, повинно розглядатися лише як частина більш загального поняття складної енергії (емоційної, цілеспрямованої, здатної до кінцевого синтезу у суб'єктивній формі), що виявляє себе у кожній завершеній події» [23, р. 337].

Психічні характеристики елементарних часток (протоментальність) над усе прагнуть себе виявити через будь-які події, аби подолати величезну прірву між рівнями: «Неорганічна матерія продовжує функціонувати незалежним чином і всередині живих організмів. Здається, саме за рахунок координації таких функцій й зовнішнього вияву внутрішніх завершених подій досягається розумна поведінка живих організмів, за якою можна спостерігати» [23, р. 346].

Подібну позицію можемо бачити у побудовах П. Т. де Шардена, переконаного, що ідея розвитку призводить до

панпсихізму, адже творча діяльність матерії може бути поясненою лише за умови, що ментальність присутня у світі споконвічно.

Панпсихістські наслідки Расселового аналізу матерії викликають інтерес тому, що більшість сучасних прихильників панпсихізму серед філософів приймають й розвивають його твердження як аргумент або принаймні спонуку серйозно розглядати панпсихічну альтернативу. Це т.зв. «аргумент внутрішньої природи» чи «внутрішніх властивостей». За твердженням Рассела, наші знання фізичних явищ обмежені лише зовнішніми властивостями, що виявляються у відношеннях між фізичними явищами, а конструктивним для онтологічних побудов є внутрішні властивості, про які ми можемо сказати лише те, що є нашим власним суб'єктивним досвідом: «Стововно світу в цілому, й фізичного й ментального, все, що ми знаємо про його внутрішні особливості, отримано з ментального боку» [18, р. 402], «Ми нічого не знаємо про внутрішні властивості фізичних явищ, крім тих випадків, коли вони – ментальні явища, які ми безпосередньо відчуваємо» [19, р. 153]. І як наслідок, іманентна природа фізичного – ментальна. Таке твердження викликало різнопланову дискусію: по–перше, щодо внутрішньої і зовнішньої природи речей, по–друге, чим є свідомість – властивістю, річчю, дечим іншим, по–третє, термінологічну суперечку, як правильно іменувати згадані Расселом особливості: внутрішніми, категоричними, важливими, якісними тощо. Але для теми даної розвідки набагато важливішим став інший наслідок, який на перший погляд виглядає оксиморонним. Кожен з наступників Рассела, прагнучи поєднати науково орієнтовану фізикалістську позицію з одночасним збереженням значимості свідомості, розвивав його інтуїцію у матеріалістичній площині (натуралістичний дуалізм Д. Чалмерса, ліберальний натуралізм Г. Розенберга, матеріалістичний монізм Г. Стросона), що дозволяє кваліфікувати таку позицію як фізикалістський панпсихізм.

Концепції Д. Чалмерса і Г. Стросона уже докладно аналізувалися [1], що ж до Г. Розенберга, то його панпсихізм набуває більш поміркованої форми, на позначення якого він використовує термін Д. Гріффіна «панекспірієнталізм», хоч це пом'якшення й не змінює панпсихістської суті. Згідно з панекспірієнталізмом, досвід існує всюди в природі, але досвід не завжди когнітивний. Зрозуміло, що внаслідок людської природи ми маємо когнітивний, але саме поняття досвіду відкрите для включення в нього й чужого нам некогнітивного аспекту. Ми мусимо припустити, що деякі системи мають досвід іншого якісного характеру, який ми не можемо уявити, а найкращим терміном на його позначення може бути термін «протосвідомість» – стан чистого досвіду [16, р. 94]. Але чому ми мусимо постулювати існування досвіду іншого якісного характеру, ніж наш? Виключно за аналогією: приватність кожної індивідуальної свідомості змушує нас до терпимості (ми ж не заперечуємо, скажімо, явища синестезії, не зовсім традиційного досвіду, про який повідомляють інші люди).

Приблизно такими були панпсихістські стратегії філософів. Але початок ХХ століття відзначився появою панпсихістських інтуїцій й у середовищі фізиків, причиною тому став розвиток квантової механіки, а точніше проблеми і парадокси, пов'язані з процесом вимірювання у ній. (Правда, не всі теорії фізиків

панпсихістського характеру пов'язувалися з квантовою механікою. Так, Е. Мах отримав панпсихізм внаслідок постулювання ним нейтральномоністичної концепції [див. 2]. Й швидше за все саме антиметафізичний вплив Е. Маха, посилений психоаналітичними дослідженнями К. Юнга, й меншою мірою проблеми квантової теорії інспірували схильність до нейтрального монізму й, відповідно, панпсихізму В. Паулі, що стверджував: «Особисто я вважаю, що у науці майбутнього реальність не буде «психічною» або «фізичною», а тією й іншою, або і не тією й не іншою» [5, с. 312].

Що ж до процесу вимірювання у емпіричних дослідженнях, то ззагалі він має дві складові: 1) фізична взаємодія між приладом й вимірюваним об'єктом; 2) психофізична взаємодія між приладом та спостерігачем. Буває безпосередня взаємодія між спостерігачем і вимірюваним об'єктом. У будь–якому випадку свідомість спостерігача завжди бере участь у останній фазі вимірювання. Різниця між приладом і спостерігачем полягає у тому, що спостерігач інтроспективно знає про своє сприйняття результатів вимірювання. Свідомість виконує функцію завершення процесу вимірювання – констатації результату. У класичній механіці вплив спостерігача на об'єкт в принципі не враховується, психофізична взаємодія між тим, хто вимірює, й вимірюваним об'єктом не впливає на показники приладу. Але не таким простим є процес вимірювання у квантовій механіці. Вплив приладу на об'єкт в принципі не може бути опущеним внаслідок квантової заплутаності (квантової кореляції) між приладом і вимірюваною системою, яка призводить до одночасного існування альтернативних результатів вимірювання, що визначаються суперпозицією вимірювальної системи, компоненти якої й відповідають різним результатам вимірювання. Та коли спостерігач взаємодіє з приладом відбувається зміна стану вимірюваної системи, що називається редукцією стану або колапсом хвильової функції, яка по суті є вибором одного з результатів вимірювання й здійснює перехід від квантового до класичного. Саме тут виникають парадокси квантової механіки, оскільки редукція стану суперечить лінійному характеру будь–якої квантово–механічної системи, вона вимагає пояснення, що змушує фізиків вивчати відношення між свідомістю та квантовим вимірюванням, надавати свідомості певної ролі у цьому процесі, а в деяких інтерпретаціях квантової механіки стверджувати її усеприсутність.

Якщо спробувати класифікувати підходи теоретиків квантової механіки до ролі свідомості спостерігача при його взаємодії з квантовою системою, то їх можна звести до декількох: по–перше, свідомість та колапс хвильової функції не пов'язані, відповідно немає жодної особливої ролі свідомості у фізичних процесах (В. Л. Гінзбург); по–друге, саме свідомість спостерігача викликає колапс хвильової функції (Дж. Фон Нейман, Ю. Вігнер); по–третє, свідомість є наслідком колапсу хвильової функції (Р. Пенроуз, С. Хемерофф); по–четверте, свідомість позиціонується як певна хвильова функція, що є суперпозицією багатьох інших хвильових функцій, кожна з яких відповідає окремому погляду, себто не відбувається колапсу хвильової функції, натомість існують множинні світи, а свідомість розуміється як вибір альтернативи між ними (Х. Еверетт, М. Менський). Тобто, у останніх трьох випадках, хоч вони є зовсім різними інтерпретаціями,

наслідком стає панпсихізм (наявність каузальної ролі свідомості на мікрорівні). Квантово-механічне розуміння свідомості є доволі маргінальним напрямом сучасної науки, критикованим як з боку багатьох фізиків, так і з боку філософів (Дж. Серл, Д. Деннет). Але доти, доки свідомість залишається не поясненою або непояснюваною класичною фізикою, ми не можемо скидати з рахунків пропоновані гіпотези. Тим більше, що будь-яке явище, рух чи теорія виникають здебільшого як маргінальні, так що іноді необхідно багато років, щоб вони отримали визнання і поширення.

На переконання деяких фізиків, квантова механіка сама потребує свідомості, щоб прояснити власні парадокси, з іншого ж боку, вона може бути хорошою підставою для розуміння свідомості. Зокрема, китайський фізик Шан Гао стверджує, що отримані ним результати досліджень у квантовій фізиці можуть бути аргументом для панпсихізму [10; 11]. Як доводить Гао, свідомий спостерігач має здатність розрізняти деякі перцепції та їх квантові суперпозиції, у той час як вимірювальний прилад цього робити не може. Різні свідоме сприйняття для двох суперпозицій буде відповідати двом різним мозковим станам спостерігача. Особливо відрізнятиметься контент пам'яті спостерігача після перцепції ним двох суперпозицій квантових станів [11, р. 67]. Крім того, дистинкція у сприйнятті спостерігача спричиняє різницю у його вербальному звіті або фізичних діях. Відповідно, стверджує Гао, свідомість має каузальну ефективність у матеріальному світі на фундаментальному рівні квантових процесів, що й забезпечує потужну підтримку для панпсихізму. Адаже здатність до розрізнення суперпозицій суперечить фундаментальним принципам квантової механіки, і якщо свідомий спостерігач це здатен зробити, то це означає що свідомість не може виникати (емерджентизм хибний), а є фундаментальною властивістю матерії.

Суттєву, до того ж емпіричну, підтримку панпсихізму може отримати і з боку біології, оскільки все частіше звідти ми отримуємо дані про наявність різного ступеня психічних станів у інших біологічних видів – холонокровних (емоційні стани риб) [17], бактерій (пам'ять ціанобактерій) [13] і навіть вірусів (здатність повідомляти інформацію), які, як відомо, не є живими організмами, а знаходяться ніби на межі між неживим та живим [9]. І чим нижчим є рівень, на якому констатують присутність станів, співмірних зі свідомою поведінкою, тим більше шансів отримує панпсихізм для того, аби вийти за межі суто спекулятивної доктрини.

Таким чином, можна стверджувати, що складність проблеми включення свідомості у картину фізичної реальності обумовлена тим, що попри об'єм наших знань про мозок, психіку, когнітивну діяльність людини, ми не можемо з упевненістю сказати, чим же, власне, є свідомість і що саме ми можемо кваліфікувати як стани свідомості. Але наш науковий інструментарій вдосконалюється, відповідно, поглиблюються наші механізми взаємодії зі світом, з'являються нові дані, що потребують інтерпретації. І панпсихізм в цих умовах цілком може виявитися теорією, прийнятною як для філософії, так і для суто природничого знання, тим більше, що проблема свідомості уже давно потребує нового методологічного мультидисциплінарного підходу.

Список використаних джерел

1. Дроздова Т. О. Психофізична проблема в ідеях Бертрана Рассела та неорасселівських інтерпретаціях свідомості / Т. О. Дроздова // *Нова парадигма*. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. – Вип. 106. – С. 51–60.
2. Дроздова Т. О. Концепції нейтрального монізму та суб'єктивний характер свідомості / Т. О. Дроздова // *Totallogy–XXI*. Постнекласичні дослідження. – Київ: ЦГО НАН України, 2012. – №27. – С. 66–78.
3. Лейбниц Г. Монадологія / Г. Лейбниц // *Антологія мирової філософії*: в 4 т. – М.: Мысль, 1969–1972. – Т. 2: *Європейська філософія от епохи Возрождения по эпоху Просвещения*. – 1970. – С. 449–486.
4. Спиноза Б. *Етика* // Б. Спиноза *Избранные произведения*: в 2 т. – М.: Издательство политической литературы, 1957. – Т. 1 / Бенедикт Спиноза. – 1957. – С. 359–618.
5. Пайс А. *Гении науки / Абрахам Пайс*. – М.: Институт компьютерных исследований, 2002. – 448 с.
6. *Фрагменты ранних греческих философов* / [Отв. ред. И. Д. Рожанский; сост. А. Ю. Лебедев]. – М.: Наука, 1989. – 576 с.
7. Chalmers D. *The Conscious Mind: In Search of a Fundamental Theory* / David Chalmers. – Oxford: Oxford University Press, 1996. – 414 p.
8. Coleman S. *Mind under matter* / Sam Coleman // *Mind that Abides: Panpsychism in the New Millennium*; [ed. D. Skrbina]. – Amsterdam: Benjamins, 2009. – P. 89–109.
9. Doceul V. *Repulsion of Superinfecting Virions: A Mechanism for Rapid Virus Spread* / Virginie Doceul, Michael Hollinshead, Lonneke van der Linden, Geoffrey L. Smith // *Science*. – 2010. – January. – Режим доступу: <http://science.sciencemag.org/content/early/2010/01/21/science.1183173.abstract>
10. Gao S. *A quantum theory of consciousness* / Shan Gao // *Minds and Machines*. – 2008. – Vol. 18 (1). – P. 39–52.
11. Gao S. *A quantum physical argument for panpsychism* / Shan Gao // *Journal of Consciousness Studies*. – 2013. – Vol. 20 (1–2). – P. 59–70.
12. Goff P. *Can the panpsychist get around the combination problem?* / P. Goff // *Mind that abides: Panpsychism in the New Millennium*; [ed. D. Skrbina]. – Amsterdam: Benjamins, 2009. – P. 129–135.
13. Falkner G., Falkner R. *The Memory of Micro-Organisms: An Essay on the Experience of Environmental Alterations by Bacteria* / G. Falkner, R. Falkner // *World Futures*. – 2008. – 64 (2). – P. 133–145.
14. *Mind That Abides: Panpsychism in the New Millennium*, [ed. D. Skrbina], Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2009. – 415 p.
15. Nagel T. *Mind and Cosmos: Why the Materialist Neo-Darwinian Conception of Nature Is Almost Certainly False* / Thomas Nagel. – Oxford: Oxford University Press, 2012. – 144 p.
16. Rosenberg G. *A place for consciousness: Probing the deep structure of the natural world* / Gregg Rosenberg. – Oxford: Oxford Univ. Press, 2004. – 325 p.
17. Rey S. *Fish can show emotional fever: stress-induced hyperthermia in zebrafish* / Sonia Rey, Felicity A. Huntingford, Sebastian Boltaña, Reynaldo Vargas, Toby G. Knowles, Simon Mackenzie // *Proceedings of the Royal Society B*. – 2015. – November. – Режим доступу: <http://dx.doi.org/10.1098/rspb.2015.2266>
18. Russell B. *The analysis of matter* / Bertrand Russell. – New York: Dover, 1959. – 414 p.
19. Russell B. *The Autobiography of Bertrand Russell: in 3 v. / Bertrand Russell*. – V. 2: 1914–1944. – London: Allen and Unwin, 1968. – 221 p.
20. Seager W. *Consciousness, information, and panpsychism* / W. Seager // *Journal of Consciousness Studies*. – 1995. – №2. – P. 272–288.
21. Skrbina D. *Panpsychism in the West* / D. Skrbina. – Cambridge, MA: MIT Press, 2005. – 326 p.
22. Strawson G. *Realistic monism: Why physicalism entails panpsychism* / Galen Strawson // *Consciousness and its place in nature*; [ed. A. Freeman]. – Imprint Academic, 2006. – P. 3–31.
23. Whitehead A. *Process and reality. An essay in cosmology* / Alfred North Whitehead. – New York: The Free Press, 1978. – 411 p.

References

1. Dроздова Т. О. Психофізична проблема в ідеях Бертрана Рассела та неорасселівських інтерпретаціях свідомості / Т. О. Дроздова // *Нова парадигма*. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. – Вип. 106. – С. 51–60.

2. Drozdova T. O. Konceptii' nejtral'nogo monizmu ta sub'jektyvnyj karakter svidomosti / T. O. Drozdova // Totallogy–XXI. Postneklasichni doslidzhennja. – Kyi'v: CGO NAN Ukrain'ny, 2012. – №27. – S.66–78.

3. Lejbnic G. Monadologija / G. Lejbnic // Antologija mirovoj filosofii: v 4 t. – M.: Mysl', 1969–1972. – T.2: Evropejskaja filosofija ot jepohi Vozrozhdenija po jepohu Prosveshhenija. – 1970. – S.449–486.

4. Spinoza B. Jetika // B. Spinoza Izbrannye proizvedenija: v 2 t. – M.: Izdatel'stvo politicheskoj literatury, 1957. – T.1 / Benedikt Spinoza. – 1957. – S.359–618.

5. Pajs A. Genii nauki / Abraham Pajs. – M.: Institut komp'juternyh issledovanij, 2002. – 448 s.

6. Fragmenty rannih grecheskih filosofov / [Otv. red. I. D. Rozhanskij; sost. A. Ju. Lebedev]. – M.: Nauka, 1989. – 576 s.

7. Chalmers D. The Conscious Mind: In Search of a Fundamental Theory / David Chalmers. – Oxford: Oxford University Press, 1996. – 414 p.

8. Coleman S. Mind under matter / Sam Coleman // Mind that Abides: Panpsychism in the New Millennium; [ed. D. Skrbina]. – Amsterdam: Benjamins, 2009. – P.89–109.

9. Doceul V. Repulsion of Superinfecting Virions: A Mechanism for Rapid Virus Spread / Virginie Doceul, Michael Hollinshead, Lonke van der Linden, Geoffrey L. Smith // Science. – 2010. – January. – Rezhym dostupu: <http://science.sciencemag.org/content/early/2010/01/21/science.1183173.abstract>

10. Gao S. A quantum theory of consciousness / Shan Gao // Minds and Machines. – 2008. – Vol.18 (1). – P.39–52.

11. Gao S. A quantum physical argument for panpsychism / Shan Gao // Journal of Consciousness Studies. – 2013. – Vol.20 (1–2). – P.59–70.

12. Goff P. Can the panpsychist get around the combination problem? / R. Goff // Mind that abides: Panpsychism in the New Millennium; [ed. D. Skrbina]. – Amsterdam: Benjamins, 2009. – P.129–135.

13. Falkner G., Falkner R. The Memory of Micro-Organisms: An Essay on the Experience of Environmental Alterations by Bacteria / G. Falkner, R. Falkner // World Futures. – 2008. – 64 (2). – P.133–145.

14. Mind That Abides: Panpsychism in the New Millennium, [ed. D. Skrbina], Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2009. – 415 p.

15. Nagel T. Mind and Cosmos: Why the Materialist Neo-Darwinian Conception of Nature Is Almost Certainly False / Thomas Nagel. – Oxford: Oxford University Press, 2012. – 144 p.

16. Rosenberg G. A place for consciousness: Probing the deep structure of the natural world / Gregg Rosenberg. – Oxford: Oxford Univ. Press, 2004. – 325 p.

17. Rey S. Fish can show emotional fever: stress-induced hyperthermia in zebrafish / Sonia Rey, Felicity A. Huntingford, Sebastian Bolaña, Reynaldo Vargas, Toby G. Knowles, Simon Mackenzie // Proceedings of the Royal Society B. – 2015. – November. – Rezhym dostupu: <http://dx.doi.org/10.1098/rspb.2015.2266>

18. Russell B. The analysis of matter / Bertrand Russell. – New York: Dover, 1959. – 414 p.

19. Russell B. The Autobiography of Bertrand Russell: in 3 v. / Bertrand Russell. – V.2: 1914–1944. – London: Allen and Unwin, 1968. – 221 p.

20. Seager W. Consciousness, information, and panpsychism / W. Seager // Journal of Consciousness Studies. – 1995. – №2. – P.272–288.

21. Skrbina D. Panpsychism in the West / D. Skrbina. – Cambridge, MA: MIT Press, 2005. – 326 p.

22. Strawson G. Realistic monism: Why physicalism entails panpsychism / Galen Strawson // Consciousness and its place in nature; [ed. A. Freeman]. – Imprint Academic, 2006. – P.3–31.

23. Whitehead A. Process and reality. An essay in cosmology / Alfred North Whitehead. – New York: The Free Press, 1978. – 411 p.

Drozdova T. O., Assistant Professor, Department of Philosophy, Cherkassy State Technological University (Ukraine, Cherkassy), drozdova_tatyana@ukr.net

Panpsychism as coherent scientific theory: is verification possible?

In the western philosophical tradition panpsychism (hypothesis of consciousness nature according to which consciousness is fundamental and present in every particle of the universe) has a very long history but in the course of the most of XX century it was excluded from deep philosophical discourse together with metaphysics; it was considered only an obscurantistic hypothesis. At the beginning of the third millennium panpsychism experiences a true resurgence. Especially the attention to it is obvious in analytical (science oriented) philosophy where it attracts more and more believers and finds more and more supporting points. It is noteworthy that panpsychism is now supported by the philosophers with initial explicit materialistic paradigm.

This article contains an attempt to study whether pure speculative theory can correlate with the scientific worldview.

Keywords: panpsychism, scientific theory, quantum mechanics, problems of measurement, consciousness.

Дроzdова Т. А., доцент кафедри філософії, Черкаський державний технологічний університет (Україна, Черкаси), drozdova_tatyana@ukr.net

Панпсихизм как когерентная научная теория: возможна ли верификация?

В западной философской традиции панпсихизм (гипотеза о природе сознания, согласно которой психическое – это фундаментальная характеристика мира) имеет продолжительную историю, но в течение большей части XX века, выброшенный из серьезного философского дискурса, он рассматривался исключительно в качестве обскурантистской гипотезы. В начале третьего тысячелетия панпсихизм переживает истинный ренессанс. Особенно заметен интерес к нему в аналитической (сциентистски ориентированной) философии, где он привлекает все больше сторонников и находит все больше аргументов в свою пользу. Примечательно, что сторонниками панпсихизма стали и философы с исходной явно выраженной материалистической установкой.

Попытке рассмотреть, может ли, и если да, то каким образом, сугубо спекулятивная теория коррелировать с научной картиной мира, посвящена данная статья.

Ключевые слова: панпсихизм, научная теория, квантовая физика, проблема измерения, сознание.

УДК 111.85

Сременко Ю. В.,

кандидат філософських наук, викладач кафедри хореографії, Інститут культури і мистецтв Луганського національного університету ім. Тараса Шевченка (Україна, Полтава), kolanian1960@gmail.com

ПОТВОРНЕ В КОНТЕКСТІ КАЛІСТИЧНОГО ТА АНТИКАЛІСТИЧНОГО ДИСКУРСІВ

Потворне залишається однією з найменш вивчених категорій, незважаючи на його величезне значення в сьогодинній естетичній та художній практиці.

Мета статті – проаналізувати еволюцію теоретичних поглядів на потворне в історичній динаміці, у зв'язку з європейською філософською традицією та художнім процесом. Автор визначає в дослідженні потворного дві традиції: калістичну та антикалістичну. Смысловим центром калістичної традиції є ідея прекрасного, а буттєвою підставою – уявлення про космічну гармонію, порядок, життєствердження. Антикалістична традиція центрована навколо ідеї потворного і співвідноситься з хаосом, ентропією, болем, смертю. У Новітній час антикалістична тенденція практично витісняє калістичний дискурс.

Автор приходить до висновку, що калістична традиція значною мірою вичерпала свій смислоутворюючий потенціал, однак естетичне мислення в пошуку нових сенсів звільняється від нормативності та поринає до раніше табуованих сфер, оскільки цілісний естетичний досвід має відзеркалювати й позитивний, і негативний модули буття.

Ключові слова: потворне, прекрасне, калістична та антикалістична традиції, онтологічні підстави.

Потворне є категорією з, так би мовити, найбільш суперечливою та драматичною долею в історії естетичної думки. Його брідливо відкидали, йому відмовляли в праві на існування, його використовували в ідеологічній боротьбі, його реабілітували, врешті решт потворне стало важливим елементом сучасного естетико-художнього дискурсу. Попри все це, над естетичним та онтологічним змістом потворного замислювалися набагато рідше, ніж над сенсом краси, хоча часто-густо він є глибшим і багатшим. Навіть сьогодні, коли естетика потворного стрімко розширює свій вплив у художньому, теоретичному та соціальному просторі, ми мусимо констатувати наявність парадоксальної диспропорції між незначним ступенем теоретичної опрацьованості цієї теми та величезним масивом естетичної практики використання потворного. Накопичуючись протягом тисячоліть, він перетворив негативну естетику на важливий інструмент візуального